

Región strednej časti Slovenska (Hont, Novohrad, Gemer)

H. Hilbert et al.: The Central Part of Slovakia (Hont, Novohrad, Gemer). Život. Prostr., Vol. 32, No. 1, 34–39, 1998.

The contribution deals with the region of southern part of Central Slovakia covering the area of Hont, Novohrad and Gemer. This region corresponds with the borders of counties formed in Slovakia in the period of feudalism, today it includes the districts of Krupina, Levice, Veľký Krtíš, Lučenec, a part of the district Zvolen and the districts of Rimavská Sobota, Revúca and Poltár. These areas are mutually historically and culturally interconnected since the Middle Ages and have many common features. The authors follow the natural and economic potential of the region, its contemporary and historical utilization. They deal also with the influences of antropic activities on landscape structure, state of the environment and on health state of inhabitants. This article is not aimed to be a complex geographical study of the region, but it gives an illustration of the region as a permanently changing dynamic system.

Územie Slovenska oplýva prírodnými hodnotami i atraktívnymi fenoménmi kultúrno-spoločenského dedičstva. Ekonomicky zaujímavé oblasti boli a sú stredobodom pozornosti odborníkov aj verejnosti. Južná časť stredného Slovenska zostávala na okraji tohto záujmu, s výnimkou hospodársky významnejších oblastí, v poslednom období aj oblastí záujmu ochrany prírody a krajiny.

Toto územie bolo mimoriadne dynamické z hľadiska hraníc – štátnych, vnútroštátnych i administratívnych či z hľadiska historického, socioekonomického, väzieb regiónov na makroekonomiku a postavení v systémoch vyššieho rádu.

Región južnej časti stredného Slovenska sme si zvolili o. i. aj preto, že doňho len okrajovo zasahuje jedna z biosférických rezervácií, ktoré sú predmetom monotémy tohto čísla.

Z hľadiska rozdelenia platného do r. 1996 zahrňuje tento región približne okresy: Krupina, Levice (časť), Veľký Krtíš (časť) tvoriace **Hont**, Veľký Krtíš (časť), Lučenec, malé územie Zvolenského okresu – tvoriace **Novohrad** a okresy Rimavská Sobota, Revúca, Poltár tvoriace **Gemer**.

Výber hodnotiacich kritérií regiónu ovplyvnili nasledujúce skutočnosti: mimoriadna dynamika hospodárskeho vývoja a socioekonomických väzieb, orientácia

výroby, využitie zeme a nové vlastnícke pomery vo výrobných sférach. Zameriavame sa na základné otázky:

- Aký je prírodný potenciál krajiny?
- Ako sa využíva (z hľadiska historického a dnes)?
- Aký mal takto historický pojatý spôsob využívania dôsledky, viditeľné dodnes, v akom stave je región z hľadiska životného prostredia?
- Aké sú dôsledky tohto stavu na zdravie obyvateľstva v súčasnosti?

Vo vývoji regiónov Hont, Novohrad a Gemer je veľa spoločných prvkov:

- historicko-kultúrne prepojenie už od stredoveku,
- pomerne nízky počet obyvateľstva, až na ošové komunikácie slabo vyvinutú sieť komunikácií,
- každá z uvedených oblastí predstavuje paradynamičný krajinný systém prechádzajúci z horských oblastí k juhu do podhorí až kotlín, oddelených viacmenej zreteľnou brázdou. Z toho dôvodu ich hranice sú do istej miery prirodzené, čím vznikajú problémy, napr. životného prostredia, pre región autochtónne,
- v celom území je málo výrazných sídelných aglomerácií (centier),
- v dôsledku heterogénneho fyzickogeografického komplexu s viacmenej výrazným zónovaním je diverzifikované hospodárske využívanie (reliéf, klíma),

– prevláda monofunkčné až trifunkčné využívanie územia, poľnohospodárstvo, lesníctvo, ťažba, priemyselná výroba regionálneho, resp. lokálneho charakteru, s extenzívnou dopravou, ako aj rekreačné využívanie. Sú to predovšetkým oblasti s dominantnou intenzívnou poľnohospodárskou výrobou dotknutou socializáciou poľnohospodárstva.

Hont a Novohrad spája aj podobná geologicko-litologická stavba. Gemer je najviac odlišný (najmä geologicky) nedostatkom vodných zdrojov na priepustných tufoch, tufitoch, väčším spriemyslením, intenzívnejšími dôsledkami ľudských aktivít na prírodné a životné prostredie.

Zaujímavým fenoménom vo všetkých 3 oblastiach je silná ohrozenosť obyvateľstva závažnými chorobami (srdcovo-cievnyimi a nádorovými) v pomerne málo kancerogénnymi látkami ohrozenom prostredí, čo pravdepodobne súvisí so spôsobom života, návykmi, dostatkom domácich, spravidla nevhodne konzervovaných (údených) potravín, alkoholu a pod.

Napriek mnohým spoločným znakom sú tieto územia diferencované, najmä z hľadiska dostatku vodných zdrojov, surovín viažucich remeselnú výrobu, neskoršie priemyselné odvetvia.

Kotliny a časť predhoria v južných častiach vyčleneného regiónu sa hospodársky vyvíjali v súlade s prírodným potenciálom územia. Hornaté územia na severe regiónu sa skoro odlišili, najmä od 13. storočia sa tam vďaka nemeckým kolonistom rozvinula banská a hutnícka výroba. S tým súvisela exploatacia lesov a sekundárnych trávnych porastov v ďalšom období. Najmä časť Slovenského rudohoria sa rozvíjala v 18.–19. storočí ako ťažobno-priemyselný región. V nadväznosti na to vznikol drevospracujúci priemysel, ťažba a spracovanie magnezitu, v úrodných kotlinách spracovanie poľnohospodárskych produktov. 20. storočie prinieslo priemyselný úpadok s obmedzenou ťažbou, z dôvodu blokovaneého výstahovalectva sa zvýšil počet obyvateľstva. Zo strategických dôvodov sa začalo ďalšie priemyselňovanie tejto oblasti (budovanie najmä ťažkého a strojárkeho priemyslu) pokračujúce významne i po druhej svetovej vojne. V histórii i v súčasnosti však bola dôležitá integrácia priemyslu a ťažby s poľnohospodárstvom. Surovinová základňa i poľnohospodársky potenciál boli v súlade s technickými možnosťami a tradíciami obyvateľstva. Táto skutočnosť spôsobuje individuálne znaky jednotlivých regiónov – Hontu, Novohradu a Gemera.

Potenciál krajiny na hospodárske využitie (rozlíšený na typy a subtypy) možno konfrontovať v priestore (na mape na s. 37) so súčasným využívaním, kde sme použili integrované socioekonomické štruktúry (Mazúr a kol., 1980).

Využitie a intenzita hospodárskeho potenciálu v jednotlivých oblastiach

• Hont

Územie Hontu je pomerne hornaté. Severnú časť vyplňajú Štiavnické vrchy a Krupinská planina, ktorá na juhu klesá do Ipeľskej kotliny. Pozdĺž západných hraníc sa tiahne Ipeľská pahorkatina. Hydrologickou osou územia je Ipeľ.

Vývoj hontianskeho komitátu (feudálneho územno-správneho celku, neskôr stolice, resp. župy) sa viaže na 11. storočie, keď sa vyčlenil zo staršieho Novohradského komitátu. Pôvodne bol prepojený s územím pri hornom toku Rimavy (neskôr Malohont), ktoré sa až v 18. storočí pripojilo ku Gemerskej stolici. V polovici 16. storočia sa Hont dostal do mocenskej sféry Osmanskej (Tureckej) ríše. Osídlenie slovenskej časti tohto územia sa datuje od mladšieho paleolitu. V 1. polovici 13. storočia tu bolo až 125 sídel. (Patrí sem i Banská Štiavnica. Hoci sa toto mesto nachádza na okraji Hontu, historicky i hospodársky je neoddeliteľnou súčasťou inej časti stredoslovenského regiónu.) Sídlá boli rozložené na celom území, aj v Štiavnických vrchoch i na Krupinskej planine.

Obyvatelia Hontu boli prevažne roľníci. Najlepšie podmienky na pestovanie plodín nachádzali v južnej časti stolice (Podunajskej nížine a Ipeľskej kotliny). Poľnohospodársky potenciál tu využívali na pestovanie pšenice, jačmeňa, menej ovsa. V celom území, ale najmä v horských častiach, pestovali zemiaky. Z priemyselných plodín v najproduktívnejších oblastiach pestovali tabak, konope, menej ľan. V ďalšom období pribudla kukurica, teplomilné druhy zeleniny a ovocinárstvo.

Priemysel bol od počiatku až dodnes (okrem doznievania banskej činnosti na severe územia) zameraný na spracovanie poľnohospodárskych produktov (Šahy, Krupina). Priemyselnú výrobu celého Hontu však možno pokladať za slabú, nepresahujúcu okresný (regionálny rámeč). Prevažuje strojárka a potravinárska výroba.

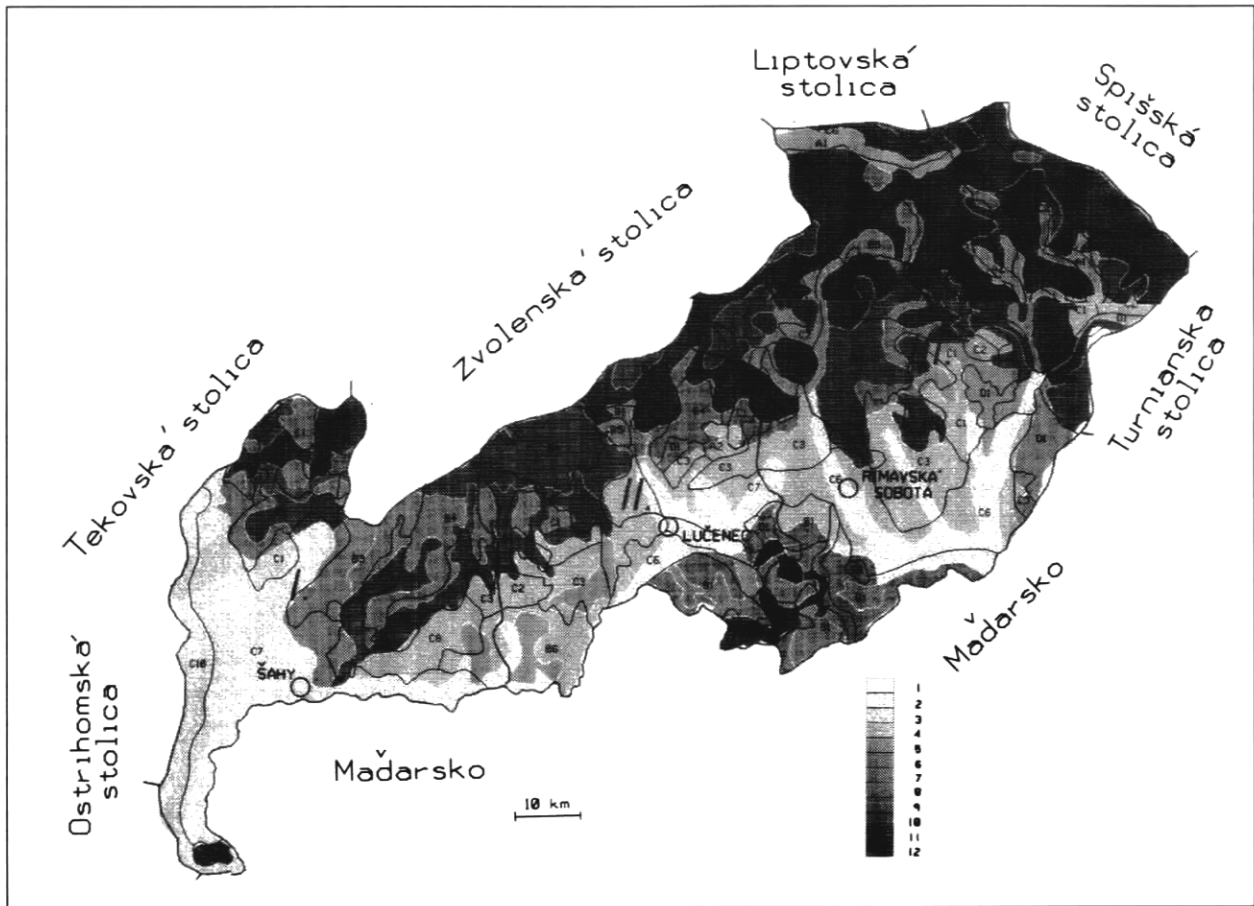
I v súčasnosti je v oblasti Hontu ťažiskovým odvetvím poľnohospodárska výroba, rovnako rastlinná, ako aj živočíšna. Je viazaná na rozsiahle plochy lúk a pasienkov (chov dobytka a oviec).

Ďalšie využívanie územia súvisí s výskytom minerálnych prameňov (Dudince, Santovka, Slatina), ako aj väzbou na jeho prírodné a kultúrne zvláštnosti (meandre Litavy, Bzovík, Čabraď).

K atraktivitám Hontu patria aj chránené územia:

- *prírodné pamiatky* (Dudinské travertíny, Krupinské bralce, Sixova stráž),
- *národné prírodné rezervácie* (Čabraď, Mäsiarsky bok, Holý vrch, Burda).

Životné prostredie ovplyvňuje najmä intenzívne poľnohospodárske využívanie územia, čo spôsobuje

SúčasnÉ využitie krajiny

A. Mestská priemyselná až poľnohospodársky zmiešaná krajina. **B. Lesopoľnohospodárska krajina s prevahou hospodárskych lesov** s malou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na: 1. mliečno-mäsovo-pšeničnú výrobu, 2. trávno-mäsovo-mliečnu poľnohospodársku výrobu, 3. mliečno-pšenično-mäsovú výrobu, 4. trávno-mäsovo-mliečno-poľnohospodársku výrobu, 5. lesopoľnohospodárska krajina s prevahou účelových lesov s malou produkciou zameranou na živočíšnu výrobu, 6. lesopoľnohospodárska až zmiešaná krajina s malou produkciou so zameraním na mliečno-pšenično-mäsovú výrobu, 7. lesopoľnohospodárska až zmiešaná krajina s malou produkciou so zameraním na trávno-mäsovo-mliečnu výrobu. **C. Poľnohospodárska krajina:** 1. s malou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na mliečno-mäsovo-pšeničnú výrobu, 2. s malou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na trávno-mäsovo-mliečnu výrobu, 3. s malou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na mliečno-pšenično-mäsovú výrobu, 4. s malou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na jačmenno-mäsovú výrobu, 5. s malou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na zemiakovo-mäsovo-mliečnu výrobu, 6. so strednou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na mliečno-mäsovo-pšeničnú výrobu, 7. so strednou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na mäsovo-mliečnu výrobu, 8. s veľkou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na mliečno-mäsovo-pšeničnú výrobu, 9. s veľkou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na zemiakovo-mäsovo-mliečnu

výrobu, 10. s prevahou rastlinnej výroby s veľkou poľnohospodárskou produkciou so zameraním na mliečno-mäsovo-pšeničnú výrobu. **D. Lesná krajina:** 1. s prevahou hospodárskych lesov s prírodnou funkciou s mliečno-mäsovo-pšeničným poľnohospodárskym zameraním, 2. s prevahou účelových lesov.

Potenciál krajiny na hospodárske využitie

Číslo šraf.	Potenciál	Subtyp
1	veľmi vysoký	U, K, P, V
2	veľmi vysoký	U, K, P
3	veľmi vysoký	L, K, C
4	veľmi vysoký	L, C
5	vysoký	U, K, P
6	vysoký	U, K, P, C, L
7	priemerný	U, K, P, V
8	limitovaný	V, C, U, K, P
9	limitovaný	L, C, U, K, P
10	limitovaný	L, C, P, U
11	veľmi limitovaný	L, C, P
12	veľmi limitovaný	L, U, C

U – vhodnosť na urbanizačné zámery, K – vhodnosť na rozvoj komunikačných sietí, P – vhodnosť na poľnohospodársku výrobu, C – vhodnosť na cestovný ruch, L – vhodnosť na rozvoj lesného hospodárstva, V – predpoklady podľa vodnej bilancie územia

množstvo plavenín a splavenín vo vodných tokoch. Iné typy znečistenia majú lokálny až regionálny charakter (tab. 1).

Medzi najväčších znečisťovateľov patrí LEVITEX, a. s., Levice a Slovenské energetické strojárne TVP, spol. s r. o., Želiezovce. Prevažná časť územia leží v strednom radónovom riziku (v relácii s jeho litologickým podkladom). Vysoké radónové riziko sa zistilo na dvoch referenčných plochách v blízkom okolí Levíc (Čížek, Smoláková, Gluch, 1992). Z hľadiska kontaminácie pôd toxickými látkami sú v kategórii s najnižšou mierou (mierne riziková až riziková kontaminácia) tri katastre obcí. V kategórii pôd kontaminovaných výrazne rizikovými stopovými prvkami sú dve obce, v kategórii extrémne kontaminovaných pôd sú Dolné Semerovce, Hokovce a Hrkovce.

Prirodzený úbytok obyvateľov podľa ukazovateľov natality a mortality k r. 1996 bol 1,3. Z hľadiska výskytu srdcovo-cievnych a nádorových ochorení patrí toto územie k najohrozenejším na Slovensku.

• Novohrad

Územie Novohradu delí výrazná introvulkanická brázda na dve časti. Severná, slovenská časť, leží na Krupinskej planine, na Ostrôžkach a v Slovenskom rudohorí, južná, prevažne maďarská oblasť, vyplňa Cserhát. Stredom Novohradu sa tiahnu úrodné kotliny Ipeľská a Lučenecká.

Novohradský komitát patrí medzi najstaršie v Uhorsku. Predpokladá sa, že vznikol v 10. storočí. Osídlenie Novohradu sa sústreďovalo najmä do kotlin (náleziská zo staršej, strednej a mladšej doby kamennej, bronzovej, železnej). Neskôr sa presúvalo do vyšších polôh. V prvej polovici 13. storočia bolo v slovenskej časti Novohradu až 52 sídel, zväčša v kotlinách a na Cerovej vrchovine. V stredoveku pokračovalo z kotlin na Krupinskú planinu a do Slovenského stredohoria.

V južnej časti Novohradu sa pestovala pšenica, v horských oblastiach ovos. Po r. 1816 sa rozšírila produkcia zemiakov. S rozvojom poľnohospodárstva súvisí aj rozvoj remesiel. V prvej polovici 19. storočia tu boli najpočetnejší čižmári a garbiari (Fiľakovo, Modrý Kameň). Staré tradície má textilná výroba (Halič súkenka), výroba fajok (Podrečany), výroba sít (Poltár) a hrnčiarstvo (Veľká Ves nad Ipľom). Výroba si vynútila trhové strediská (Lučenec). Podľa tovaru možno usudzovať i na produkciu regiónu – tvorilo ju obilie, víno, vlna, súkna, dobytok, výrobky z dreva (sudy, kolesá, šindle), ako aj hrnčiarske výrobky.

Nevýhodná doprava a nedostatok surovín boli obmedzujúce faktory intenzívneho rozvoja priemyselnej výroby. Využívali sa predovšetkým miestne suroviny a produkty poľnohospodárskeho potenciálu oblasti.

Tab. 1. Merné územné emisie v okrese Levice za r. 1996 [t.rok.km⁻²]

Znečisťujúce látky	Okres
	Levice
Tuhé látky	0,876
NO _x	0,375
SO ₂	1,446
CO	1,828

Poľnohospodárstvo malo vedúce postavenie v zamestnanosti obyvateľstva, v horských oblastiach spoločne s lesníctvom. I naďalej sa tu pestovali obilniny, tabak a vinič. Napriek veľkej produkcii lúk a pasienkov bola živočíšna produkcia poddimenzovaná. Významná bola ťažba dreva, najmä v horských častiach Novohradu. Počas priemyselnej revolúcie v 20. storočí sa v tejto oblasti budovali najmä drevospracujúce podniky (pily, nábytkárstvo, druhovýroba – Lučenec). Rozvoj zaznamenal ťažobný priemysel (magnezit, hlina, kameň – ryolit, mramor, čadič a andezit) a v nadväznosti naň sklársky priemysel, keramická výroba a výroba žiaruvzdorných materiálov (Lučenec, Lovinobaňa, Slovenské Ďarmoty, sklárne v Kokave, Málinci, Lučenci).

S pestovaním technických plodín úzko súvisí textilná výroba (Opatová). Na poľnohospodárske produkty boli viazané potravinárske závody: mlyny, konzervárne (Lučenec). V súčasnosti v oblasti Novohradu prevládajú nasledujúce odvetvia: priemysel stavebných hmôt, ťažba magnezitu a hnedého uhlia, potravinársky, strojársky, drevospracujúci a textilný priemysel. Poľnohospodárska výroba je rozsiahla. V kotlinách prevláda pestovanie jačmeňa, pšenice, cukrovej repy, kukurice, zeleniny, krmovín, tabaku, hrozna, teplomilného ovocia, ako aj intenzívna živočíšna výroba (hovädzí dobytok, ovce, ošípané, hydina).

Využitie územia Novohradu na cestovný ruch a rekreáciu je minimálne, hoci sa tu nachádza rušný hraničný prechod do Maďarska, zaujímavé vodné plochy (Ružinná, Lučenec), termálne kúpalisko v Dolnej Strehovej i viaceré kultúrnohistorických pamiatok (Šomoška, Divín, kaštieľ pri Haliči). Atraktívne sú aj chránené územia: CHKO Cerová vrchovina, prírodné rezervácie (Belinecké skaly, Čakanovský profil, Lipovnianske pieskovce, Soví hrad), národné prírodné rezervácie (Pohanský hrad – Šomoška), prírodné rezervácie (Kerčík, Ružinské jelšiny), chránené areály (Budínsky les, Volavčia kolónia).

Medzi najväčších znečisťovateľov životného prostredia v okrese Veľký Krtíš patrí SPP, š. p., Slovtransgas Veľké Zlievce a Baňa Dolina, a. s., Veľký Krtíš. V okrese Lučenec LUTE, a. s., Lučenec – Opatová a NOVOKES, a. s., Lučenec.

Tab. 2. Merné územné emisie na území Malohontu za r. 1996 [t.rok.km⁻²]

Znečisťujúce látky	Okresy	
	Veľký Krtíš	Lučenec
Tuhé látky	0,689	1,258
SO ₂	0,803	0,957
NO _x	0,960	0,477
CO	2,244	2,392

Radónové riziko je v Novohrade nízke v Ipeľskej kotline v úseku medzi Vinicou a Veľkým Krtišom, v prevažnej časti územia prevláda stredné radónové riziko. Vysoké radónové riziko má lokalita Dúbrava, severozápadne od obce Dolná Strehová (Čížek, Smoláková, Gluck, 1992).

V 15 katastrach územia Novohradu sú registrované pôdy v kategórii s najnižšou mierou kontaminácie.

Povrchové vody s veľkým podielom plavenín a splavenín nesú daň z intenzívnej poľnohospodárskej činnosti v území. Prítoky Ipľa – Krivánsky potok a Krtíš – intenzívne prispievajú k zhoršeniu jeho vôd. Krivánsky potok je recipientom pre mäsokombinát a verejnú kanalizáciu v Lučenci a Podrečanoch, Krtíš znečisťuje verejnú kanalizácia z Veľkého Krtíša, prispieva aj Tesla Preseľany.

Prirodzený prírastok obyvateľstva v okrese Veľký Krtíš je 1,5 a v okrese Lučenec 1,1. Najčastejšie príčiny úmrtí v okrese Lučenec i Veľký Krtíš tvoria choroby srdcovo-cievne, nádorové ochorenie a choroby dýchacích ciest. V kategórii srdcovo-cievnych a nádorových ochorení patria tieto okresy k najviac ohrozeným v SR.

• Gemer

Územie Gemera je prevažne hornaté, väčšiu časť vyplňajú celky Slovenského rudohoria. Južná oblasť leží v úrodnej Rimavskej kotline a na Cerovej vrchovine. Na severe zasahuje Gemer až do Helpianskeho podolia, na východe sa rozprestiera v Slovenskom krase a Rožňavskej kotline. Z vodných tokov tvorí hydrologickú os rieka Slaná.

Gemerský komitát vznikol približne začiatkom 12. storočia. Po spojení Gemera s Malohontom r. 1786 sa jeho sídlo premiestnilo do Rimavskej Soboty. V 13. storočí bolo v slovenskej časti Gemera už takmer 132 sídel. Najvýznamnejšie z nich boli mestá Gemer a Rimavská Sobota. Pomerne husto bola obývaná Cerová vrchovina. Do slovenského územia postupovalo osídľovanie z juhu údoliami riek. Hornaté časti Gemera sa kolonizovali najmä od začiatku 14. storočia. Osídľovala sa Muránska planina, nemecké obyvateľstvo zakladalo nové banícke

osady (Dobšiná, Rožňava, Vyšná a Nižná Slaná). V 15. storočí sem zasiahla valašská kolonizácia.

Obyvateľstvo Gemera tvorili vtedy predovšetkým roľníci a pastieri. Najlepšie podmienky na pestovanie poľnohospodárskych plodín boli v Rimavskej kotline. V 19. storočí sa tu pestovala pšenica, málo kukurice, v horských oblastiach raž a pohánka. Dôležitým zdrojom potravy sa postupne stávali zemiaky. V horských oblastiach sa pestoval ľan. Gemer vynikal ovocinárstvom, v horských oblastiach (Malohont) bol hlavným hospodárskym odvetvím chov oviec.

Staré tradície tu má baníctvo a hutníctvo. Najvýznamnejšia bola ťažba a spracovanie železnej rudy. Hámre a iné hutné zariadenia sa spomínajú už v 14. storočí (Štítnik, Dobšiná), zlato, striebro, meď sa dolovali v Dobšinej, Rožňave a Rimavskej doline. Gemer bol najvýznamnejším strediskom železiarskeho priemyslu na Slovensku, nachádzali sa tu bohaté ložiská limonitu a sigeritu pri Železníku a Hrádku. V 18. a začiatkom 19. storočia bolo v Gemeri 10 vysokých pecí (prvé v Uhorsku boli v Dobšinej r. 1680) a 81 tzv. slovenských pecí. Rimavsko-muránska železiarska spoločnosť patrila k najväčším výrobcam surového železa a železiarskych výrobkov v Uhorsku. Remeslá boli orientované na spracovanie kovov (kováčstvo, mečiarstvo, zámočníctvo), výrobu kože a súkna. V Jelšave prevládalo tkáčstvo, garbiarstvo, čizmárstvo, ševcovstvo, v horských oblastiach bola rozšírená výroba plátna. S rozvojom remesiel súvisel aj vznik trhov (v 18. storočí v Rožňave, Dobšinej, Jelšave, Rimavskej Soboty a Tisovci).

Priemysel využíval prevažne miestne suroviny a vychádzal z miestnych tradícií. Opäť teda prevládalo hutníctvo a ťažba, ktoré sa rozširovali a modernizovali, pribudli závody na výrobu skla a keramiky (Hnúšťa, Hačava, Poltár, Zlatno, Katarínska huta), rozvíjala sa ťažba a spracovanie magnezitu (Jelšava). V súčasnosti je v tejto oblasti aj poľnohospodárstvo významným hospodárskym odvetvím. V hornatých oblastiach sa pestuje raž, jačmeň, ľan, zemiaky, ďatelina, v južných častiach, najmä južne od Rimavskej Soboty, cukrová repa, pšenica, zelenina, tabak, vinič a kukurica.

Súčasný priemysel má ťažisko (najmä v južnej časti) v potravinárstve (cukrovary, pivovary, výroba nealkoholických nápojov), ďalej sa rozvíja strojársky, chemický, sklársky, ťažobný priemysel, ako aj ťažba a spracovanie magnezitu a textilný priemysel.

Gemer má z celého regiónu najpriaznivejšie podmienky na cestovný ruch. Príťažlivá je najmä časť Muránskej planiny, Tornaľa (termálne kúpalisko), Slovenské rudohorie, vodné nádrže, kúpele Číz a početné kultúrnohistorické pamiatky (napr. kaštieľ v Ožďanoch a Veľkom Blhu), dobré podmienky na zimnú i letnú rekreáciu sú v horských oblastiach Kokavy nad Rimavicou.

Atraktivnosť oblasti zvyšujú aj *chránené územia*: zasaňuje sem dnes už *národný park* Muránska planina a *CHKO* Cerová vrchovina. K maloplošným chráneným územiám patria *národné prírodné rezervácie*: Kostná dolina, Hradová, Kláštor, Klenovský vepor, Kurinecká dolina, Pohanský hrad, Ragač a viaceré *prírodné rezervácie*: Jalovské vrstvy, Čertova dolina, Hajnácky hradný vrch, Hlboký jarok, Nad Furmanom, Pokorádske pasienky, Suché doly, Svetlíkova cerina, Trstie, Vereš, ako aj dva *chránené areály* – alúvium Blhu a Martinovská nádrž (tab. 3).

Medzi najväčších znečisťovateľov životného prostredia patria: Gemercukor, a. s., Rimavská Sobota, Slovenské lučebné závody, a. s., Hnúšťa a Vápenka v Tisovci.

Podľa Zákona NR SR č. 112/1993, Z. z. o vymedzení oblastí vyžadujúcich osobitnú ochranu ovzdušia a prevádzke smogových varovných a regulačných systémov oblasť Hnúšťa – Tisovec s katastrálnym územím Brodno, Hačava, Hnúšťa, Likier, Polom, Rimavská Píla, Rimavské Brezovo, Tisovec k zaťaženým územiám a podľa IZO_r (ročný index znečistenia) a IZO_d (denný index znečistenia) patrí medzi oblasti so strednou úrovňou znečistenia, na ktorom má najväčší podiel polietavý prach. Oblasť Jelšava – Lubeník s katastrálnym územím Chyžné, Jelšava, Lubeník, Magnezitovce, Mokrá Lúka, Revúcka Lehota, patrí medzi stredne znečistené. K najväčším znečisťovateľom Gemera patria: Gemercukor, a. s., Rimavská Sobota, Slovenské lučobné závody, a. s., Hnúšťa, Slovenské magnezitové závody, a. s., Jelšava, Slovmag, a. s., Lubeník, Sklárne Poltár, a. s., Slovglass Poltár a Vápenka Tisovec.

Nízke radónové riziko bolo zistené v najvýchodnejších častiach okresu v oblasti Tornale, v ostatnej časti prevláda stredné radónové riziko (Čížek, Smolárová, Gluch, 1992). Povrchové vody sú znečistené plaveninami a splaveninami v dôsledku intenzívnej poľnohospodárskej výroby. Vody v prítoku Suchá znečisťuje Kovosmalt, a. s., nábytkársky podnik Novana, a. s., ako aj verejná kanalizácia z Fiľakova. K znečisteniu územia prispieva tiež sklárska výroba, úprava rúd (Zlatno, Poltár, Katarínska huta). Tok Rimavy je znečistený najmä odpadovou vodou a prienikom z poľnohospodárskej výroby (a potravinárskeho priemyslu).

V území sa vyskytujú kontaminované pôdy s najnižšou mierou kontaminácie v 27 obciach.

Prírastok obyvateľstva v okrese Rimavská Sobota z hľadiska ukazovateľov natality a mortality je 1,5. V chorobách srdcovo-cievnych a nádorových ochoreniach patrí okres Rimavská Sobota k oblastiam s najvyšším výskytom v Slovenskej republike. Podobne je to aj v okresoch Poltár a Revúca.

Zdravotný stav obyvateľstva vo všetkých troch oblastiach (Hont, Novohrad, Gemer) nekorešponduje

Tab. 3. Merné územné emisie za r. 1996 na území Gemera [t.rok.km⁻²]

Znečisťujúce látky	Okresy		
	Rimavská Sobota	Poltár	Revúca
Tuhé látky	1,175	0,747	0,829
SO ₂	0,814	0,606	0,927
NO _x	0,246	0,758	1,285
CO	0,993	1,943	2,532

s pomerne nízkymi hodnotami škodlivín v jednotlivých zložkách životného prostredia, na vysokom výskyte závažných ochorení sa podieľajú faktory, ktoré sme spomínali v úvodnej časti.

Znečisťovanie životného prostredia nie je jediným dôsledkom dlhodobého využívaného územia. Antropický tlak v procese exploatacie krajiny produkčného typu mení prvotnú štruktúru krajiny na druhotnú.

Hodnotenie regiónu nie je komplexnou geografickou štúdiou, z priestorových dôvodov sa nemôžeme podrobnejšie venovať jednotlivým štádiám synantropizácie, hoci by to bolo iste zaujímavé. Chceli sme priblížiť tento región z historicko-kauzálneho aspektu, ako neustále sa meniaci dynamický systém, ktorý preto treba neustále skúmať.

Hubert Hilbert a kolektív

Literatúra

- Čížek, P., Smolárová, H., Gluch, A., 1992: Odvozené mapy radónového rizika v mierke 1:200 000, mscr. In Uranpres, Spišská Nová Ves. Záverečná správa.
Mazúr, E. a kol., 1980: Atlas SSR, mapová časť. Veda, Bratislava.

Doc. RNDr. Hubert Hilbert, CSc. (1943), prodekan Fakulty prírodných vied UMB, Tajovského 40, 974 00 Banská Bystrica. E-mail: hilbert@fhpv.umb.sk

Doc. RNDr. Pavol Michal, CSc. (1948), vedúci katedry geografie Fakulty prírodných vied UMB, Tajovského 40, 974 00 Banská Bystrica. E-mail: michal@fhpv.umb.sk

RNDr. Juraj Bebej, CSc. (1960), vedúci oddelenia stavu životného prostredia SAŽP

Ing. Zuzana Lieskovská, (1963), vedúca odboru environmentalistiky SAŽP

Ing. Katarína Paluchová (1961), vedúca oddelenia hodnotenia rizík SAŽP. Centrum SAŽP, Tajovského 28, 975 90 Banská Bystrica. E-mail: lieskov@sur.sazp.sz